

Vetenskapen och det övernaturliga

Jesper Jerkert

Denna text har publicerats i *Sans* nr 2, 2011, s. 36–42. Den bygger delvis på en text som först skrevs för *Filosofisk Tidskrift*, och som publicerades där i nr 4, 2011, s. 41–49.

Den helt dominerande åsikten om det övernaturliga och vetenskapen är att de ska hållas isär, på så sätt att hänvisningar till övernaturligheter inte har någon legitim plats i vetenskapen. Man kan skilja mellan två övergripande hållningar för att motivera en sådan åtskillnad. En kort beskrivning av dessa hållningar kan vara följande:

Den principiella hållningen

Vetenskapen är så beskaffad att hänvisningar till övernaturligheter aldrig kan eller får förekomma. Detta beror på något principiellt skäl, till exempel att övernaturligheter per definition inte är åtkomliga för vetenskapen, eller att vetenskapen skulle falla sönder om man tillät sådana hänvisningar.

Evidenshållningen

Vi ska inte utesluta att hänvisningar till övernaturligheter skulle kunna förekomma i vetenskapen, men det finns inga skäl grundade i dagens vetenskapliga kunskapsmassa som motiverar sådana hänvisningar. Tills det framkommer goda skäl för sådana hänvisningar måste de betraktas som otillåtna.

Det är fullt möjligt att stödja bägge hållningarna samtidigt. Men eftersom den principiella hållningen just är principiell så måste den betraktas som den mer grundläggande. Man kan åskådliggöra hierarkin mellan inställningarna så här: den som intar den principiella hållningen påverkas rimligen inte av argument för eller emot evidenshållningen, men den som stödjer evidenshållningen kan mycket väl bli påverkad att inta den principiella hållningen om goda argument för denna framkommer.

Den principiella hållningen

Låt oss nu titta lite närmare på den principiella hållningen. I grova drag anser jag att man kan urskilja tre argument för den principiella hållningen:

Definitionsargumentet går ut på att begreppen ”vetenskap” respektive ”övernaturlig” ska definieras på så sätt att de aldrig kan ha med varandra att göra. Vetenskapen sysslar

bara med naturliga fenomen och väsen, kan det heta. Och det övernaturliga är inte naturligt (det hörs ju på namnet!). Alltså kan vetenskapen inte säga något om det övernaturliga. Om det övernaturliga finns så vore det väl förresten naturligt?

Argumentet om vetenskaplig metod har viss likhet med definitionsargumentet. Men istället för att bara peka på ordens påstådda betydelser, fäster man uppmärksamhet vid hur vetenskapligt arbete går till (och, underförstått, hur det *måste* gå till). Man kan peka på att vetenskapen samlar data på ett objektivt sätt och att detta verkar vara svårt eller omöjligt om påstådda övernaturligheter tas med i processen.

Kaosargumentet, slutligen, är ganska likt argumentet om vetenskaplig metod, men tar ytterligare ett steg bort från ordens betydelser och bryr sig ännu mer om hur vetenskaplig forskning bedrivs. Argumentet tar visserligen inte fasta på vilka metoder som står till buds inom vetenskapen (som argumentet om vetenskaplig metod), men hävdar att vetenskapen som meningsfull verksamhet styrd av uttryckliga eller underförstådda regler och regelbundenheter faller ihop om övernaturligheter tillåts. Argumentets bärande tanke är att vetenskapen upphör att fungera om övernaturligheter släpps in.

Man behöver inte uppfatta dessa argument så att de alltid är tydliga och åtskiljbara, utan kan se dem som hållpunkter längs en skala av möjliga argument för den principiella hållningen. Därför kan man heller inte begära att det tydligt ska framgå vilket eller vilka av de tre argumenten som i varje enskilt fall förespråkas av någon som hävdar den principiella hållningen. Ett exempel kan vara denna passage ur den kända domen *Kitzmiller v. Dover Area School District*, som avkunnades i en federal domstol i Pennsylvania år 2005:

”Även om övernaturliga förklaringar kan vara viktiga och värdefulla, ingår de inte i vetenskapen. [Detta är en] självpåtagen konvention inom vetenskapen, vilken begränsar forskningen till testbara, naturliga förklaringar av den naturliga världen”.¹

Domaren John E. Jones fick mycket beröm för sin genomtänkta dom, där ”intelligent design” jämfördes med kreationism och därmed bannlystes från offentliga amerikanska skolor. Det hindrar inte att det finns frågor att ställa kring vissa resonemang i domen. Av Jones formulering ovan får jag intrycket att han intagit den principiella hållningen – om man intar evidenshållningen finns det ju knappast anledning att säga att det rör sig om en ”konvention”. Däremot är det högst oklart vilket eller vilka av de tre argumenten som Jones anser ger stöd åt konventionen.

De tre argumenten bör ses som hjälpmedel för att karakterisera och formulera den principiella hållningen. Men de är inte enbart produkter av filosofisk distinktionslusta, utan har också framförts i tämligen renodlade former. Låt mig nu dels ge exempel på användning av de tre argumenten, dels granska dem.

Definitionsargumentet

Det är lätt att genom lämplig googling hitta en uppsjö exempel på definitionsargumentet i diverse diskussionsfora på nätet. Här är två, med anonyma upphovsmän:

”En gud kan per definition inte bevisas, och är genomskinlig och verkar utanför vårt fattningsområde, alltså kan vi inte ha några kunskaper om detta

¹http://en.wikisource.org/wiki/Kitzmiller_v._Dover_Area_School_District/4:Whether_ID_Is_Science

fenomen, men det hindrar inte bibelläsare att anse att de vet guds vilja!”²

”Gud är övernaturlig, övernaturliga saker är per definition omöjliga att bevisa med hjälp av vetenskap och empiriska metoder”.³

Men definitionsargumentet används inte bara av anonyma debattörer, utan även i tryckt form av respektabla forskare. Här är ett uttalande av biologen och filosofen Michael Ruse:

”Vetenskapen ägnar sig per definition bara åt det naturliga, det upprepningsbara, det som styrs av lagar”.⁴

Och detta är vad den amerikanske geologen Arthur N. Strahler skriver i sin grundliga granskning av kreationismen:

”Om övernaturliga krafter existerar kan de inte observeras, mätas eller dokumenteras med vetenskapliga tillvägagångssätt – det är helt enkelt vad ordet ’övernaturlig’ betyder”.⁵

Det finns en uppenbar svaghet med definitionsargumentet, nämligen att det i regel presenteras som ett postulat rakt upp och ned, utan någon närmare motivering. Om ”naturlig” innebär ’som kan studeras vetenskapligt’ och ”övernaturlig” är negationen av ”naturlig”, så är det självklart att Ruse har rätt när han säger att vetenskapen bara kan ägna sig åt det naturliga, och Strahler har rätt i att övernaturliga krafter inte är åtkomliga för undersökning. Men dessa konstateranden är i så fall också tämligen triviala. Problemet för argumentets förespråkare är dock att vi ingalunda är tvungna att hålla med om att ”övernaturlig” och ”vetenskap” måste förstås på detta sätt.

Exempelvis kan en person som tror på gud mycket väl anse denna gud vara övernaturlig i bemärkelsen ’ej helt förklaringsbar i naturliga termer’ samtidigt som den troende anser att guden ibland griper in i den naturliga världen och gör skillnad. Mitt intryck är att många troende skulle beskriva sin gud på just det sättet. Tanken är alltså att guden i någon mening är bortom den vanliga världen men att guden ändå står i kontakt med den vanliga världen, kan påverka den och (kanske) påverkas av den. Men om guden kan påverka den naturliga världen så bör det också kunna påvisas inom ramen för vetenskapliga undersökningar. Vad skulle en anhängare av definitionsargumentet svara på sådant? Förmodligen något av alternativen ”En sådan gud kan inte finnas” eller ”En sådan gud är inte övernaturlig”. Men ingetdera svaret är särskilt bra. De kräver ytterligare utredningar. Den troende kan genmäla: ”Varför kan en sådan gud inte finnas?” Eller, om det andra svaret ges: ”Om guden inte är övernaturlig så kan den väl finnas, och vad är då problemet med att åberopa den?”

Kort sagt, att definiera ut det övernaturliga ur vetenskapen tror jag inte är gjort i en handvändning. En kritiker behöver inte känna sig tvungen att hålla med om att det övernaturliga ska definieras på ett sådant sätt att det är uppenbart att det övernaturliga inte kan förekomma i vetenskapen.

²www.kyrkforum.se/tro-attityd-och-karaktar/3413-ibland-striderna-om-sanning.html

³www.hamsterpaj.net/diskussionsforum/samhallet/debatt/religion/finns-verkligen-det-fenomen-vi-kallar-foer-gud/sida_1.php

⁴Citerat efter John Lennox, *Guds dödgrävare. Har vetenskapen begravt Gud?* U.o.: CredoAkademin, 2010, s. 42.

⁵Arthur N. Strahler, *Science and Earth History – The Evolution/Creation Controversy*, Buffalo: Prometheus, 1987, s. 4.

Argumentet om vetenskaplig metod

Kanske vore det lättare att visa att det övernaturliga ligger bortom vetenskapens räckvidd genom att peka på vetenskapliga metoders natur? Det är i varje fall idén bakom vad jag kallar argumentet om vetenskaplig metod. Filosofen Massimo Pigliucci har använt det på följande sätt:

”Vetenskapen (...) avvisar möjligheten till övernaturliga förklaringar, inte av principskäl, utan av *metodskäl*: Vilket slags forskning skulle man utföra, vilket slags metodologi skulle man utnyttja, om förutsättningen är att Gud kan göra vad Han vill när Han vill?”⁶

Pigliucci säger här att det just är vetenskapens *metoder* som sätter begränsningar. Även om Pigliucci i citatet förnekar att han använder ett principargument, tycker jag att hans retoriskt formulerade fråga visar att det är just ett principargument. Vetenskapliga metoder kan aldrig räkna till inför en gud som kan göra vad den vill, är Pigliuccis budskap. Det är ett principiellt formulerat metodargument.

Här är ett uttalande i samma genre av vetenskapsfilosofen Barbara Forrest:

”Problemet är att det inte finns någon *procedur* för att avgöra om intuition och uppenbarelse är legitima kunskapsvägar, och ingen *procedur* för att vare sig bekräfta eller vederlägga det övernaturliga innehållet i intuitioner eller uppenbarelser”.⁷

Forrest går minst lika långt som Pigliucci: vi kan inte med vetenskaplig metod överhuvudtaget undersöka trovärdigheten i intuitioner och uppenbarelser, verkar hennes budskap vara.

Svaghetera i Pigliuccis och Forrests uttalanden är ganska tydliga. Det är till att börja med inte självklart att en gud måste uppträda helt planlöst och obegripligt för oss människor, som Pigliucci verkar förutsätta. Låt mig än en gång påminna om att många tror på gudar som åtminstone i någon mån bryr sig om oss människor. Jag har svårt att se något principiellt skäl som omöjliggör att det skulle kunna finnas (i någon rimlig mening) övernaturliga krafter eller väsen som påverkar vår naturliga värld på ett sådant sätt att en samvetsgrann forskare som undersöker verkningarna på den naturliga världen tvingas dra slutsatsen att övernaturligheter existerar.

Och vad gäller Forrests uttalande så skulle jag säga att hon helt enkelt har fel. Det är många människor som sagt sig få uppenbarelser eller på annat sätt erhållit kunskap på påstått övernaturligt vis. En del av dessa påstådda kunskaper är förstås omöjliga att kontrollera, men alls inte alla. Ett exempel är så kallade medier som påstår att de kommunicerar med avlidnas andar. Ett stort antal tester har utförts för att kontrollera om de påstådda kunskaperna ligger bortom vad som kan åstadkommas på naturlig väg. Dessa tester har inte på något vetenskapligt övertygande sätt påvisat ett behov av övernaturliga inslag eller förklaringar.

Det går alltså att med vetenskapliga metoder kontrollera åtminstone vissa saker som har påståtts ge stöd till en övernaturlig hypotes eller förklaring. Därför förefaller mig inte

⁶Massimo Pigliucci, *Denying Evolution: Creationism, Scientism, and the Nature of Science*, Sunderland, MA: Sinauer, 2002, s. 29.

⁷Barbara Forrest, ”Methodological Naturalism and Philosophical Naturalism: Clarifying the Connection”, *Philo* 3(2), s. 10. Tillgänglig på <http://www2.selu.edu/Academics/Faculty/bforrest/ForrestPhilo.pdf>.

argumentet om vetenskaplig metod speciellt starkt. Den som genmäler att de fenomen som kan kontrolleras med vetenskapliga metoder omöjligen kan vara övernaturliga har bara förskjutit diskussionen tillbaka till definitionsargumentet, ovan. Och svaret ”Visst, det går att kontrollera dessa saker och det visar sig att vi inte behöver åberopa övernaturligheter” vore liktydigt med att överge den principiella hållningen till förmån för evidenshållningen.

Kaosargumentet

Låt oss nu titta på det tredje argumentet för den principiella hållningen, kaosargumentet. Som konkret exempel kan jag åter citera geologen Arthur N. Strahler:

”[O]m vetenskapen inkluderar det övernaturliga kommer vetenskapen att tvingas in i ett spel utan regler. Utan regler kan inte någon vetenskaplig observation, förklaring eller förutsägelse tillskrivas en hög sannolikhet att ge en korrekt bild av verkligheten. Utan regler kan vem som helst vara med och spela och allt blir kaos”.⁸

Flera debattörer har använt ett liknande resonemang med anknytning till påstådda mirakler. Mirakler brukar ses som typexempel på fenomen som vore övernaturliga. Typiskt för hur man föreställer sig mirakler är att de uppträder helt utan förvarning, och att de därför slår sönder den naturliga lagbundenhet som vetenskapen levtt så högt på att undersöka och lägga i dagen. Om hänvisningar till mirakler tillåts inom vetenskapen, riskerar hela vetenskapen att upphöra att fungera, enligt kaosargumentet.

Trots att detta argument på ytan verkar handla om saker som skulle kunna observeras och som därför kan synas ha med evidens att göra – nämligen att vetenskapen upphör att fungera – så vill jag inordna argumentet under den principiella hållningen. Argumentet framförs nämligen inte med hänvisning till faktiska observationer av att vetenskapen *har* börjat falla sönder vid hänvisningar till övernaturligheter, utan uttrycker den principiella (och av observationer knappast styrkta) övertygelsen att vetenskapen *kommer att* falla sönder om sådana hänvisningar tillåts.

Ty det står ju klart att vetenskapen faktiskt inte har fallit sönder på grund av de försök att föra in övernaturligheter som förekommit många gånger i vetenskapens historia. Sådana försök har inte fått något genomslag och har inte lett till kaos, utan har istället i regel lett till att kritiker granskat hänvisningarna och funnit dem ogrundade.

Men kaosargumentet kan förstås ändå vara riktigt, i den meningen att *om* hänvisningar till övernaturligheter fick spridning i vetenskapen så skulle vetenskapen falla sönder. Är det så? Det är möjligt, men en sådan situation skulle ändå inte utgöra ett tydligt stöd för att den principiella hållningen är rimlig. Ty om övernaturligheter får spridning i vetenskapen så bör det finnas goda skäl att tro att övernaturligheterna faktiskt finns – det är svårt att föreställa sig någon högre auktoritet i fråga om övernaturligheters existens än det samlade vetenskapssamfundet. Men i så fall vore det enligt den attityd som representeras av evidenshållningen rimligt att tillåta hänvisningar till övernaturligheter. Den principiella hållningen utsätts då för ett hårt tryck: trots att det föreligger goda skäl att tillåta hänvisningar till övernaturligheter (från empiriska studier som inte tycks kunna förklaras på något annat sätt), så vägrar anhängaren av den principiella

⁸Strahler, 1987, s. 4.

hållningen att tillåta sådana med hänvisning till att vetenskapen skulle rasa samman. Det är naturligtvis möjligt att försvara den principiella hållningen på detta sätt, men det låter mycket dogmatiskt. Vore det förresten inte mer än rätt att vetenskapen kastas in i kaos (eller åtminstone en större kris) om övernaturligheter finns?

Evidenshållningen

Jag har nu diskuterat tre argument för den principiella hållningen, och funnit dem otillfredsställande. Jag kan inte garantera att det inte finns något ytterligare argument för den principiella hållningen som saknar de svagheter som jag pekat ut i de tre argumenten ovan. Det skulle vara intressant att ta del av ett sådant argument. Jag känner dock för närvarande inte till något, och mitt intryck är att de tre argumenten, eller varianter av dem, är vad som brukar anföras för att försvara den principiella hållningen.

Min åsikt är därför – tills någon presenterar ett gott motargument – att den principiella hållningen saknar övertygande stöd och inte bör försvaras. Vi kan därmed säga att evidenshållningen fått indirekt stöd, eftersom den är vad som tycks återstå om man vill hålla övernaturligheter utanför vetenskapen men förkastar den principiella hållningen. Eftersom stödet endast är indirekt bör vi dock fråga oss om det kan finnas allvarliga svagheter också i evidenshållningen.

För egen del har jag svårt att se sådana svagheter. Evidenshållningen går ju ut på att den forskning som hittills utförts inte ger oss någon anledning att åberopa övernaturligheter. Många års intresse för forskning kring sådant som skulle kunna ha implikationer för det övernaturligas existens (parapsykologi, böner, homeopati med mera) har hittills inte lett mig till någon revidering av uppfattningen att det saknas vetenskapliga skäl att hänvisa till övernaturligheter. Naturligtvis försiggår en ständig debatt om detta, till exempel ifrågasättanden från vissa religiösa personer, vissa parapsykologer, med flera. Men min bedömning är att några övernaturligheter inte behövs för närvarande. Eftersom jag försöker rätta mig efter den tillgängliga evidensen, kan det hända att jag behöver ändra mig någon gång i framtiden.

Slutord

Evidenshållningen medför alltså en viss förpliktelse för den som vill försvara hållningen aktivt, nämligen att orientera sig om evidensläget avseende sådant som påstås bevisa det övernaturligas existens. Det är en grannliga uppgift, men lyckligtvis finns både översiktsartiklar och populärvetenskapliga sammanfattningar för den som inte har tid att sätta sig in i tusentals originalartiklar. Trots att det är bra att besitta vissa kunskaper om den relevanta forskningen, ska man naturligtvis inte glömma bort att bevisbördan i första hand åligger den som hävdar att det övernaturliga finns. Och det är för närvarande inte en del av den etablerade vetenskapliga kunskapen att övernaturligheter existerar.

Lästips

Maarten Boudry, Stefaan Blancke & Johan Braeckman, "How Not to Attack Intelligent Design Creationism: Philosophical Misconceptions About Methodological Naturalism", *Foundations*

of Science 15, 227–244. (Förhållandevis lättillgänglig text som i hög grad påverkat mina egna åsikter. Flera av mina citat återfinns också i denna text.)

David Papineau, "Naturalism", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/naturalism/>. (Introduktionstext om naturalism, ett begrepp som ofta används av filosofer som diskuterar vetenskapens natur och det övernaturliga.)